

TÜRKÇEDE VE ALMANCADA İSİM VE SIFAT TAMLAMALARININ DERİN YAPISI DEEP STRUCTURE OF NOUN PHRASES AND ADJECTIVE PHRASES IN TURKISH AND GERMAN

Eyüp ZENGİN*

Öz

Bu çalışmada Türkçede ve Almandada isim ve sıfat tamlamaları ve bunların derin yapısı karşılaştırmalı bir düzen içerisinde verilmiştir. Üretici dönüşümsel dilbilgisi kuramı ve derin yapı-yüzey yapı ilişkisi bağlamında isim ve sıfat tamlamalarının derin yapıdaki oluşumları ve bunların yüzey yapıya yansımaları aktarılmaya çalışılmıştır. Kelime gruplarında isim tamlaması ve sıfat tamlaması olarak ilk sırada yer alan bu iki grup, Türkçenin söz diziminde önemli bir yere sahiptir. Bunlar yüzey yapıda cümlenin bir ögesi olarak görev yaparlar ve bir ismin alabildiği eklerin birçoğunu alırlar. Almandada isim tamlamaları ve sıfat tamlamaları Türkçeden biraz daha farklı şekillerde ortaya çıksa da, cümle ögesi görevleri bakımından genel itibariyle aynı özellikleri göstermektedirler. İsim tamlamaları ve sıfat tamlamaları yüzey yapıda söz dizimi içerisinde yargı bildirmeyen yapılarıdır. Ancak bunlar üretici dönüşümsel dilbilgisi kuramı ışığında incelendiğinde, bunların derin yapısının çekimli fillerle kurulu müstakil cümlelere dayandığı açıklanabilmektedir. İsim ve sıfat tamlamaları derin yapıda isim cümleleri iken, bunlar dönüşümler sonucu yüzey yapıya isim ve sıfat tamlamaları olarak yansımaktadır. Üretici dönüşümsel dilbilgisi kuramı derin yapı yüzey yapı ilişkisi bağlamında bu dönüşümler ortaya konabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İsim Tamlaması, Sıfat Tamlaması, Derin Yapı- Yüzey Yapı, Dönüşümler, Cümle.

Abstract

In this study the noun phrases and adjective phrases in Turkish and German and their deep structure are explained comparatively. The formation of the noun phrases and adjective phrases in the deep structure and their reflection to the surface structure are presented within the framework of transformative generative grammar and the deep-surface structure relations. These two group, taking the first two place among the word group as noun phrase and adjective phrase, have an important place in the syntax of Turkish. They act as an element of sentence in the surface structure and take the most of the affixes that can be added to a noun. Although the noun phrases and adjective phrases in German is formed slightly differently from Turkish, they generally show the same characteristics in terms of the function of elements in the sentence. Noun phrases and adjective phrases are neutral structures in the syntax of the surface structure. However, when these phrases are examined within the light of the transformative generative grammar, it is understood that their deep structure is based on the independent clauses formed with finite verbs. While the noun phrases and adjective phrases are noun clauses in the deep structure, they are reflected to the surface structure as the noun phrases and adjective phrases as a result of the transformations. These transformations can be expressed in the context of transformative generative grammar theory and deep structure-surface structure relations.

Keywords: Noun Phrases, Adjective Phrases, Deep Structure- Surface Structure, Transformations, Sentence.

Giriş

Üretici dönüşümsel dilbilgisinde her cümlenin 'derin yapı' ve 'yüzey yapı' olmak üzere iki ayrı yapısı bulunmaktadır. Derin yapı cümlenin anlamını yüzey yapı ise fonetik ve sentaktik yönünü ortaya koyar. Dil, derin yapıdaki düşüncelerimizi, duygularımızı yüzey yapıya aktarmayı sağlayan bir araçtır. İnsan düşünen bir varlık olarak zihninde sürekli düşünceler üretir, cümleler kurar, kurgulamalar yapar. Bu üretim insan beyninin mükemmelliği sayesinde son derece hızlı ve muntazam bir şekilde oluşur. Ancak bu üretimlerin yüzey yapıya yansımaları sınırlıdır. Demirci (2010: 297) derin bir yapı olan düşünce ve anlamın, dilin kalıplarına aktarılmaya çalışıldığı andan itibaren o derinliğini kaybederek sığlık yaşadığını ifade eder. Yüzey yapıya yansıma süreci esnasında bu muntazam yapılarda eksiklikler, aksaklıklar, ifade edebilme güçlükleri oluşabilir. Bu eksikliklerin oluşmasında, insanın o andaki psikolojik durumu da önemli bir etkindir. İnsanın zihninde, derin yapıda oluşan bu duygu ve düşünceler, yüzey yapıya yansımalarına, yazılı ya da sözlü olarak ifade edilebilmelerine göre oldukça zengin ve kapsamlıdır. Derin yapıda bunlar oldukça anlaşılır, tereddüte mahal bırakmayan, çekimli fiili olan müstakil söz dizimleri iken, yüzey yapıya yansıma sürecinde bazı dönüşümler geçirebilmektedir. Bu dönüşümlerin dilde en az çaba ilkesine göre kısaltmalar, eksiltmeler birleştirmeler sonucu ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Bu dönüşümler sonucu yüzey yapıda ortaya çıkan bazı yapılar isim ve sıfat tamlamalarıdır

1. Türkçede İsim ve Sıfat Tamlamaları

En basit tanımıyla, iki ya da daha çok isimden kurulan ve aralarında tamlama ilişkisi bulunan kelime grubuna isim tamlaması; isimlerin sıfatlarla kurdukları tamlamaya ise sıfat tamlaması denir. İsim tamlamaları ve sıfat tamlamaları Türkçenin sözdiziminde önemli bir yere sahiptir. İsim tamlamaları genel itibariyle isim gibi görev yaparlar ve ismin aldığı hâl ekleri, çokluk ekleri gibi ekleri alırlar. Sıfat tamlamaları da ayı şekilde isim hükmündedir ve bir ismin cümlede üstlenebileceği bütün görevleri üstlenebilirler.

İki veya daha çok ismin sahiplik, tahsis, tür, cins vs. nitelikleri belirtmek üzere özel bir biçimde bir araya gelmesinden oluşan kelime grubuna *isim tamlaması* denir (Özkan ve Sevinçli, 2013: 19). İsim tamlaması

* Okt., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çeviribilim Bölümü, ezengin@sakarya.edu.tr

bir ismin bir başka isimle ilişkilendirildiği söz öbeğidir. Bütün dillerde ilişkilendirmenin iki yolu vardır. Bunlardan birincisi, varlığın bir başka varlıkla ilişkilendirilmesidir ve bunlar, isim tamlaması olarak adlandırılırlar. Diğerleri ise, bir varlığın bir kişi ile ilişkilendirildiği iyelik öbekleridir (Karaağaç, 2012: 208-209). İyelik ekli bir isim unsurunun, iyeliğin işaret ettiği bir başka isim unsuruyla kurduğu kelime grubuna *isim tamlaması* denir (Aktan, 2009: 9). Karahan (1999: 13) isim tamlamasını, bir isim unsurunun, iyelik sistemi içinde bir başka isim unsuruyla kurduğu kelime grubu olarak tanımlamaktadır. Gülsevin ve diğerleri (2013: 102) *isim tamlaması* yerine *ad tamlaması* terimini kullanarak daha detaylı bir tanım yapmışlardır: "Ad tamlaması, bir adın anlamının iyelik sistemi içinde bir başka adı tamamlamasına ad tamlaması denir. Daha açık bir ifadeyle; bir nesnenin başka bir nesnenin parçası olduğunu, bir nesnenin başka bir nesneye ait olduğunu, bir nesnenin ne işe yaradığını, bir nesnenin adını ve bir nesnenin türünü bildirir."

Sıfat tamlamaları isim tamlamaları gibi yardımcı ögenin önce, asıl ögenin sonra geldiği kelime gruplarındandır. Her iki öge de çekim eki almaz, işlevce ilk öge ikinci ögeyi niteler: *güzel bahçe, eğlenceli film, yazar kasa, ilkokul, yarıyıl* vb. (Demir ve Yılmaz, 2014: 226). Delice (2012: 30) sıfat tamlamasını "Bir ismin kendinden sonra gelen başka bir ismi nitelmesi veya belirtmesi yoluyla oluşan yüklemli söz dizisidir" şeklinde tanımlamaktadır. Anlamı, bir sıfat veya sıfat hükmündeki kelime grubuyla sınırlanan bir ismin teşkil ettiği kelime grubuna, sıfat tamlaması; isme, nitelenen (=mevsuf) diyoruz (Bilgegil, 2009: 136). Gencan (1978: 96) sıfatların asıl görevlerinin isimleri tamlamak olduğunu ifade eder ve "Bir ismin sıfatla tamlanmasından ibaret olan söz öbeğine *sıfat takımı* denir" şeklinde bir tanımlama yapar.

2. Almancada isim ve Sıfat Tamlamaları

Tamlama isim ya da sıfatla oluşturulan bir bütünlük arz eden ve söz diziminde ancak birbirinden ayrılmaz parçalar olarak yer değiştirebilen yapılardır. Almancada *Attribut* (niteleme, tamlayan) olarak isimlendirilen bu parçalar cümle ögesi olarak değil cümle ögesinin bir parçasıdır. Bunlar çeşitli söz dizimsel kelime (isim) öbekleri olarak görev yapabilirler: Sıfat tamlaması [*neue Bücher* (yeni kitaplar)]; isim tamlaması [*die Bücher meines Freundes* (arkadaşımın kitapları)]; *Präposition* ile kurulu isim tamlamaları [*die Katze unter dem Tisch* (masanın altındaki kedi)]; niteleme cümlesi (*Relativsatz*) [*der Mann, der unter dem Baum schlaeft* (ağacın altında uyuyan adam)].

Dürscheid (2010: 43) isim ve sıfat tamlamalarının semantik açıdan çekimli fiillere dayalı yapılar olduğunu ifade ederek aşağıdaki örnekleri verir: *der blaue Pullover > der Pullover ist blau* (mavi kazak > kazak mavidir); *die Verhaftung des Mörders > jemand verhaftet den Mörder* (katilin tutuklanması > biri katili tutukluyor).

Wöllstein-Leisten ve diğerleri (2006: 42) sıfat tamlaması ile yüklem nesneye ilişkin bölümünü, isim öbeğinin bir bölümü olarak temsil edildiğini ve burada sıfatın isim öbeğinden önce geldiğini ifade ederler. İsim tamlamasının ise esas itibarıyla sahiplik, iyelik ifade ettiğini söylerler.

Jung (1980: 106) tamlamaların özelliklerini ortaya koyarken, bunların şu özellikleriyle diğer cümle ögelerinden ayrıldıklarını ifade eder:

- Cümle ögelerinden fiil dışındaki cümle öğelerine atıfta bulunur ve bunları açıklar.
- Kural gereği sadece nitelendiği isimle birlikte bir bütün olarak cümle içerisinde yer değiştirebilir.
- Tamlamalar dönüşümlerle, çekimli fiili olan sentaktik bir yapıya dönüştürülebilirler.

Jung (1980: 106-107) bu dönüşümlerle niteleme sıfatı (*Attribut*) ve nitelenen isim (*Beziehungswort*) arasındaki ilişkinin, çekimli fiil ile diğer cümle ögesi arasındaki ilişkinin aynı olduğunu ispatlandığını ifade eder ve aşağıda Türkçe karşılıklarını da verdiğimiz şu örnekleri verir:

Der *aufmerksame* Schüler = der Schüler ist *aufmerksam* (dikkatli öğrenci = öğrenci dikkatlidir); die Taube *auf dem Dach* = die Taube sitzt *auf dem Dach* (çatıdaki güvercin = güvercin çatıdadır); die *Beurteilung des Schülers* (öğrencinin değerlendirmesi):

- a) *Jemand beurteilt den Schüler* (biri öğrenciyi değerlendiriyor);
- b) *der Schüler beurteilt jemanden* (öğrenci birini değerlendiriyor).

Wöllstein-Leisten ve diğerleri (2006: 42) isim ve sıfat tamlamaları (*Attribute*) ile bölümler halindeki farklı ifadelerin bir cümle içerisinde bir araya getirildiğini aşağıdaki cümlelerle verir:

- a. Das Buch ist neu (kitap yenidir)
- b. Das Buch gehört meinem Bruder (kitap kardeşime aittir)
- c. Das Buch hat er sich gestern gekauft (kitabı o dün satın aldı)
- d. Das neue Buch meines Bruders, das er sich gestern gekauft hat.

a   b   c
(kardeşimin dün satın aldığı yeni kitabı)
b   c   a

3. Üretici Dönüşümsel Dilbilgisi Kuramı ve Derin Yapı Yüzey Yapı Kavramları

Derin yapı ile yüzey yapı “dilbilimsel dönüşümler” denen kurallarla birbirine bağlanır. Derin ve yüzey yapı arasındaki bağıntıyı dile getiren kurallara *dilbilgisel dönüşümler* denir. Dönüşümler derin yapıyı yüzey yapıya çevirir. Chomsky (2006: 169) *Üretici-dönüşümsel dilbilgisi* terimini kullanmasının nedeni buna bağlamaktadır. Yüzey yapı, fonetik biçimin belirleyen, derin yapı ise tasarımılanan dilbilgisi bağıntılarının anlamı belirleyen bağıntılardır. Derin yapı düşünsel arka planı oluşturur ve anlam taşıyıcıdır. Chomsky (2006: 178) dilin soyut yönünün de dikkate alınması gerektiğini şu cümleleriyle vurgular: “Dilin biçimsel düzeneklerinin incelenmesi işinde soyutlamanın yapılması gereken şey olduğundan oldukça eminim; güven duyğum, bu soyutlamaya dayanarak çok güzel birçok sonuca ulaşmış olmamızdan kaynaklanıyor.”

İsimleştirmeler ve tamlamalar, soyut derin yapılara dayanılarak dile getirilen dil bilimsel süreçlerdir ve bunlar derin yapıyı yansıtır. Chomsky (2006: 169) isim değerindeki anlatımların yüzey biçimlerinin derin yapılardan çok uzak cümleler olmadığını, yalnızca yüzey biçimleri derin yapılarına çok yakın olan cümlelere karşılık olarak var olduğunu ifade eder. Bu oluşum Türkçeye de uygun düşen aşağıdaki İngilizce cümlelerle ifade edilir. Yüzey biçimi derin yapısına çok yakın olan “John is certain that Bill will leave” (John Bill’in uzaklaşacağından emin), “John’s certainty that Bill will leave” (John’un Bill’in uzaklaşacağından emin olması) biçimindeki ad değerinde anlatımın karşılığı olduğunu söyler.

4. Türkçede İsim ve Sıfat Tamlamalarının Derin Yapısı

Üretici dönüşümsel dil bilgisi, yapı kavramını, derin yapı ve yüzey olmak üzere iki farklı düzlemde ele almaktadır. Göknel (1976: 268- 269) cümlelerin derin yapıdan yüzey yapıya uzanan sürecini biraz daha farklı bir bakış açısıyla ele alarak, bir temel cümlede genellikle özne, nesne ve belirteç olarak birkaç adın bulunacağını ve bütün temel cümlelerin içinde yer alan bu adların belirtili biçime dönüştürülerek de adlaştırılabileceğini ifade ederek, temel cümlelerin *belirten + belirtilen* biçiminde adlaşmalarını beş tip temel cümle başlığı altında verir ve beşinci tip temel cümleleri şöyle açıklar:

- Tamer’in bir arabası var. - Tamer’in arabası
Benim bir kardeşim var. - benim kardeşim.
Sigaranın sağlığa zararı var. - sigaranın sağlığa zararı

Buradan hareketle, derin yapıda oluşan aşağıdaki cümlenin yüzey yapıya yansımaları şu şekilde açıklayabiliriz:

Hasan’ın kardeşini tanıyor musun? şeklinde sorulan bir soruya;

Hasan’ın kardeşi mi var? şeklinde soruya soruyla cevap verilebilir.

Hasan’ın kardeşi isim tamlaması; *Hasan’ın kardeşi var* temel cümlesinin *belirten + belirtilen* yapısına dönüşmüş şeklidir, yani adlaşmıştır. *Hasan’ın kardeşi* isim tamlaması, Hasan’ın kardeşinin olduğunu ortaya koyar, yani bu, *Hasan’ın kardeşi var* cümlesinin adlaşmış şekli olan, *Hasan’ın kardeşidir*.

Buradan şu sonuca varıyoruz: *Hasan’ın kardeşini tanıyor musun?* cümlesinin derin yapısında, *Hasan’ın kardeşi var*” yani Hasan’ın kardeşinin olduğu da mevcuttur. Dolayısıyla burada;

1. Hasan’ın kardeşi var.
2. (Sen) onu tanıyor musun?

şeklinde derin yapıda iki cümlenin varlığı ortaya çıkmaktadır.

Bu, yüzey yapıdan hareketle derin yapıyı anlama, görünenden yola çıkıp görünmeyeni bulma sürecidir. *Hasan’ın kardeşini tanıyor musun?* cümlesinden, Hasan’ın kardeşinin olduğu anlamı çıkarılır. Zira burada sorulan sorudan alıcı bir çıkarım yapar ve Hasan’ın bir kardeşi olduğunu *Hasan’ın kardeşi* isim tamlamasından sezgileriyle algılar.

Delice makalesinde (2012:873) cümleye farklı bir bakış açısı getirerek, cümlenin sadece çekimli fiile haiz bir yapıdan ibaret olmadığını görüşümüzü destekler biçimde ifade etmektedir:

“Cümlenin ‘yargı’ esaslı tanımı, cümle için doğru bir bakış açısını yansıtmamaktadır; çünkü, bir sözcük veya sözcük öbeği de cümle içinde yerine göre bir yargı ifade edebilir. “Evin önündeki ağaçtan kırmızı kazaklı iri yapılı çocuk herkesi şaşırtan bir çeviklikle atladı.” dizgesi bir cümledir ve ‘Evin önünde bir ağaç bulunmaktadır.’, ‘Bir çocuk kırmızı kazak giymiştir.’ ‘Bir çocuk iri yapılı olmasına rağmen çevik hareket etmiştir.’ ‘İri yapılı çocuğun çevik hareketi herkesi şaşırtmıştır.’ gibi yargıları da cümlesel yargının içinde bulunan sözcük ya da sözcük öbekleri iletmektedir. Böyle olunca, cümleyi ‘yargı’ kavramıyla sorgulamak dil araştırmalarını doğru sonuçlara götürmemektedir.”

Göknel (1975: 268), niteleme sıfatları bulunan cümlelerin de birleşik cümle olabileceğini aşağıdaki dönüşüm örnekleriyle vermiştir:

- “1. Bu çocuklar öğrencidir - a. öğrenci olan bu çocuklar
b. Bu çocuk öğrenciler
2. Bu çocuklar çalışkandır - bu çalışkan çocuklar
3. Bu çocuklar okuldadır - a. okuldaki bu çocuklar

4. Bu çocuklar aslan gibidir -
- b. bu çocukların bulunduğu okul
  - a. bu, aslan gibi çocuklar
  - b. bu çocukların benzetildiği aslan

İki sayılı tümcenin dönüşümü, görüldüğü gibi, sıfat tamlamalarını ortaya çıkarmaktadır. Gerçekte, *iyi kitap, kırmızı domates, çalışkan öğrenci...* gibi sıfat tamlamaları anlamsal yönden dönüşmüş üçüncü tip temel tümcelerdir. Bu nedenle, *dir, di, miş* zaman eklerinden önce niteleme sıfatları kullanılan tümceler, *belirten + belirtilen* dönüşümü yerine *sıfat + ad* dönüşümü verirler. Örneğin:

- Domates kırmızıydı. - kırmızı domates
- Bazı dersler zordur. - bazı zor dersler
- Tüm elmalar çürükmüş. - tüm çürük elmalar

Bu yüzden, içlerinde niteleme sıfatları bulunan tümceler dönüşümlü dilbilgisinde girişik tümceler olarak düşünülür."

Sezer (1988: 145) cümlelerin derin yapısını ve yüzey yapısını tanımladıktan sonra bu dönüşümü aşağıdaki örnekle açıklamaktadır: "Kişinin "bilinçaltı dilbilgisi"nde tümcelerin iki yapısı vardır: *derin yapı* ve *yüzey yapı*. Derin yapı tümcenin anlamını taşıyan yapıdır. Yüzey yapı da tümcenin söylenen şeklidir. Örneğin,

Yeni kitap sarı kutunun içinde.

bir yüzey yapıdır ve bir tümcedir. Oysa bu tümce derin yapıda üç ayrı tümce taşımaktadır.

1. (kitap yeni)
2. (kutu sarı)
3. (kitap kutunun içinde)."

Göğüş (1969: 129) hükümün bileşik cümle içinde isim ya da sıfat tamlaması şekline gireceğini ifade ederek buna aşağıdaki örnekleri verir:

- a) İsim tamlaması şeklinde: "Kumaş güzeldi, bu kadının dikkatinden kaçmadı" cümleleri, girişik cümle ile anlatılmak istenirse "Kumaş-ın güzelliğ-i kadının dikkatinden kaçmadı" şeklini alır. Güzel sıfatı da güzellik şeklinde isim olur.
- b) Sıfat tamlaması şeklinde: "Bu çerçeve altındır. Kıymetli resimleri buna koyalım" cümleleri, girişik cümle olarak söylenmek istenirse, "kıymetli resimleri bu altın çerçeveye koyalım" denebilir."

Burada, isim cümlelerinin hükümlerinin birleşik cümlede isim ya da sıfat tamlamasına dönüşerek isimleştiğini görüyoruz. Bunlar derin yapıda çekimli fiilleri olan ayrı birer cümle iken, yüzey yapıda birleşerek isim cümlelerinin isim ya da sıfat tamlaması haline dönüştüğünü görüyoruz.

Domatesler kırmızıdır.
Onları sepete koydum.

Türkçede bir isim cümlesi ve bir fiil cümlesinden oluşan bu iki cümleden, isim cümlesinin sıfat tamlamasına dönüşerek; *Kırmızı domatesleri sepete koydum.* şeklinde bir cümle olarak ortaya çıktığını görürüz. Biz bu cümledeki *kırmızı domatesler* sıfat tamlamasının da bir yan cümle olarak değerlendirilebileceğini ifade ediyoruz. Derin yapı- yüzey yapı kuramı bize bunu ortaya koyabilme imkânı vermektedir. Zira yukarıda da ifade ettiğimiz gibi sıfat tamlaması derin yapıda bir isim cümlesi olarak yer almaktadır. Sadece fiil cümleleri (verbaler Satz) değil, isim cümleleri (nominaler Satz) de yüzey yapıda birleşik cümlelerin yan cümlesi olarak değerlendirilebilir. Göğüş, (1969: 132) mastar, ortaç, ulaçlardan oluşan fiilimsileri ve isim cümlesi olan hüküm gruplarını cümlesiz olarak isimlendirmekte ve bunların birleşik cümle kuruluşuna bir kelime gibi girdiklerini ifade etmektedir. Göğüş diğer dilcilere ilaveten isim cümlelerini de bu gruba dâhil etmektedir. Göğüş'ün (1969: 129) *isim cümlesinden oluşan cümlesizler* başlığı altında isim ve sıfat tamlamalarını *cümlesiz* (yan cümle) olarak nitelemesi bizim yukarıdaki görüşümüzü desteklemektedir.

Klasik gramerin şekilci yapısını eleştiren Gemalmaz (2010: 18-19) Chomsky gibi anlamı esas olarak derin yapıyı açıklamaya çalışır. Gemalmaz sözdizimsel yapıların, birtakım öğelerin eksiltilmesi, işaretli bırakılması neticesinde ortaya çıkmış basit yapılar olduğunu ortaya koyar. Örneğin, *takısız tamlamanın, iyelikli tamlamanın*, bütün alt türleriyle (bulunmalı, çıkmalı, yönelmeli) *kısaltma gruplarının* aslında eksiltildi bir sıfat yan cümlesinin kalıntısı olduğu tespitinde bulunur: *demir kapı* < demir[den yapılmış] kapı, *canım İstanbul* < canım [gibi/kadar değerli olan] İstanbul, *naylon elbise* < naylondan [yapılmış] elbise, *defterde kayıtlı şahıs* < defterde kayıtlı [olan] şahıs, *içkiye alışık adam* < içkiye alışık [olan] adam.

5. Almancada İsim ve Sıfat Tamlamalarının Derin Yapısı

Almanca gramerinde birleşik cümle (zusammengesetzter Satz / komplexer Satz) birden çok cümlelerin farklı türdeki bağlaçlar vasıtasıyla, ya da bağlaç olmaksızın birbirine bağlanarak oluşturduğu yapı olarak tanımlanır. Ancak basit cümle ve birleşik cümle terimlerinin gramer modellerine göre farklı tarif edildiği görülür. Üretici dönüşümlü dilbilgisinde (generative Grammatik), eğer bir cümle derin yapıda iki cümleye dönüştürülebiliyorsa, bu cümle birleşik cümle olarak nitelendirilmektedir. Buna göre sıfat tamlamaları

bulunan cümleler birleşik cümlelerdir, çünkü tamlama birçok durumda isim cümlesine dönüştürülebilmektedir. Dürscheid (2010 : 56) derin yapıda bir cümle olarak yer alan yapının yüzey yapıya bir temel cümle içerisindeki sıfat tamlaması olarak çıkışını aşağıdaki örnekle verir:

Der erfolgreiche Minister gab auf.

Başarısız bakan istifa etti.

a. Der Minister war erfolglos.

Bakan başarısızdı.

b. Der Minister gab auf.

Bakan istifa etti.

Bu durumun Almancada da belirgin bir şekilde isimleştirme (Nominalisierung) olarak gerçekleştiğini görüyoruz. Almancada yan cümlelerin büyük bir kısmı isme dönüştürülebilmektedir. Dolayısıyla Almancada yan cümlelerin büyük bir kısmını, hem yan cümle (Nebensatz) olarak, hem de isme dönüştürülmüş şekil (Nominalisierung) olarak iki farklı şekilde ifade etmek mümkündür. Almancadaki isimleştirmelerin bazıları, bizim Türkçede yan cümle olarak kabul ettiğimiz fiilimsileri karşılayan yapılardır. Ancak bazıları ise fiilden türetilen isimler olarak yer almaz. Bu durum, yapılan isimleştirmenin fiilden yapılan bir isim, ya da Almancadaki yan cümlelerin fiilini karşılayan gerçek isim olmasıyla alakalıdır.

Bevor die Sonne aufgeht, stehen die Fischer auf.

Nebensatz (yan cümle)

Güneş doğmadan önce balıkçılar kalkar.

Vor Sonnenaufgang stehen die Fischer auf.

Nominalisierung (isimleştirme)

Güneşin doğmasından önce balıkçılar kalkar.

Nachdem ich gefrühstück habe, lese ich die Zeitung.

Nebensatz (yan cümle)

Kahvaltı yaptıktan sonra gazeteyi okurum.

Nach dem Frühstück lese ich die Zeitung.

Nominalisierung (isimleştirme)

Kahvaltıdan sonra gazeteyi okurum.

Nachdem der Vater gestorben war, wurde sein Erbe verteilt.

Nebensatz (yan cümle)

Baba öldükten sonra mirası paylaşıldı.

Nach dem Tode des Vaters wurde sein Erbe verteilt.

Nominalisierung (isimleştirme)

Babanın ölümünden sonra mirası paylaşıldı.

Bechert ve diğerleri (1971: 99) cümle ile aynı anlamı taşıyan yapılar olan sıfat tamlamalarını ve derin yapılarını dizim ağacıyla aşağıdaki şekilde vermiştir. Biz bunları Türkçe karşılıklarıyla veriyoruz:

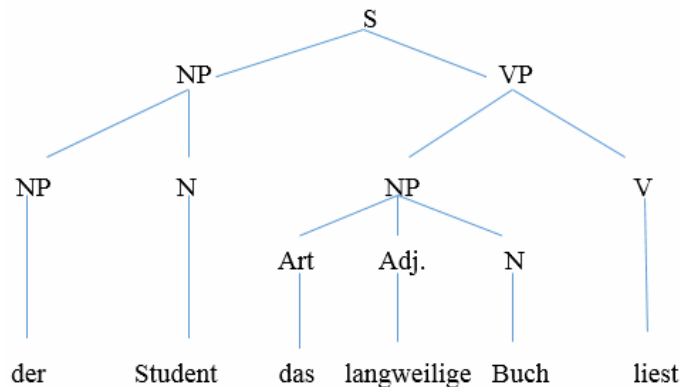
a) Der Student liest das langweilige Buch.

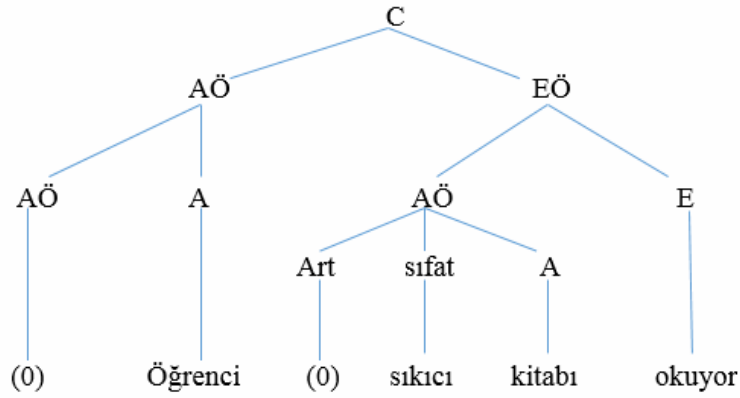
b) Der Student liest das Buch, das langweilig ist.

Öğrenci sıkıcı kitabı okuyor.

Bu iki cümle, aynı anlama ve aynı derin yapıya sahiptir. Bunların dizim ağaçları aşağıdaki şekildi verilebilir:

(a) cümlesi sıfat tamlamasının yer aldığı bir cümledir ve dizim ağacında Adj. (sıfat) kategorisi altında sıfat tamlaması da verilmiştir.

Bechert ve diğerleri (1971: 100) *Der Student liest das langweilige Buch* ve *Der Student liest das Buch, das langweilig ist* cümlelerinin anlam yönünden eşit olduğunu ve esas itibarıyla aynı derin yapıya dayandığını ifade ederler. *Sıkıcı kitap* sıfat tamlamasının derin yapısı, Almancada sıkıcı (langweilig) sıfatının olmak fiili (sein) ile oluşturduğu (Adjektiv+sein) isim cümlesidir. Türkçede ise sıfat tamlamalarının derin yapısı ad ya da ad soylu kelimelerin "-i" ek fiili ile çekime girerek oluşturduğu yüklemle kurulu isim cümlelerine dayanır.

Cümlenin yüzey yapısında yer alan ulamlar (Kategorie) ve söz öbekleri dizgesi şeklindeki yapıları, derin yapıda birimlere ayırabiliriz. Chomsky (2006: 59) yüzey yapıda sıfat tamlaması olan yapıların, derin yapıda çekimli fiilli isim cümleleri olduğunu aşağıdaki örneklerle açıklamaktadır:

A wise man is honest. (Bilge insan dürüştür) cümlesi yüzey yapıda;

a wise man (bilge insan) : özne

is honest : (dürüştür) : yüklem olarak çözümlenebilir.

Ancak derin yapısı oldukça farklı olacaktır. Özellikle, yüzey yapısının öznesini oluşturan *a wise man* (bilge insan) sıfat tamlamasından aşağıdaki şekilde müstakil bir cümle ortaya çıkacaktır:

man (insan) : özne

be wise (bilge olmak) : yüklem (insan bilgedir).

Dolayısıyla *A wise man is honest* (Bilge insan dürüştür) cümlesi, derin yapıda birbiriyle bağlantılı iki cümleden oluşan bir dizgedir.

Chomsky (2006: 60) bu cümleleri ayraç çiftleriyle aşağıdaki şekilde göstermektedir. Bunlar Türkçe karşılıklarıyla verilmiştir.

$$1 \left(\begin{array}{c} \left(\begin{array}{c} a \text{ man} \left(\begin{array}{c} A\ddot{O}(\text{man}) A\ddot{O} E\ddot{O} \left(\begin{array}{c} \text{is wise} \end{array} \right) E\ddot{O} \end{array} \right) A\ddot{O} \left(\begin{array}{c} \text{is honest} \end{array} \right) E\ddot{O} \end{array} \right) \end{array} \right) T$$

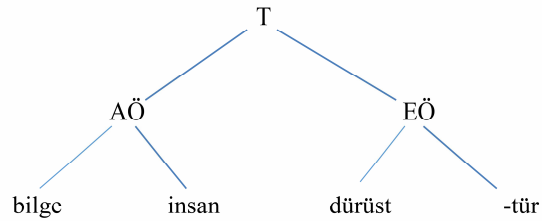
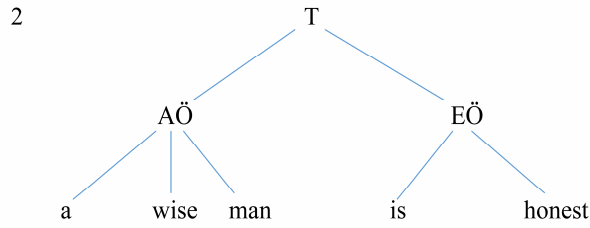
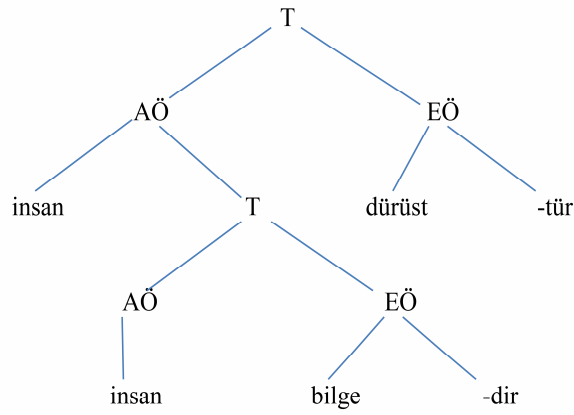
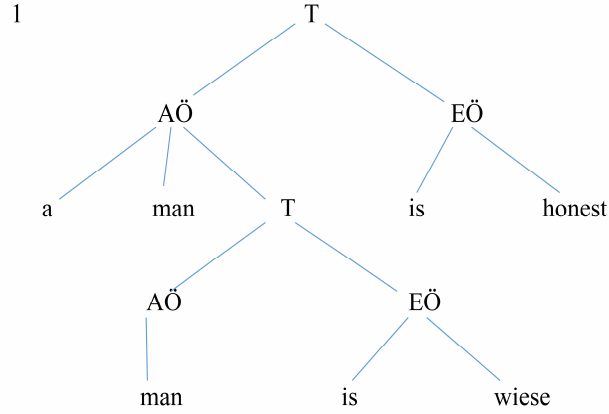
$$< T \left(A\ddot{O} \left(\begin{array}{c} \text{insan} \end{array} \right) T \left(A\ddot{O} \left(\begin{array}{c} \text{insan} \end{array} \right) A\ddot{O} E\ddot{O} \left(\begin{array}{c} \text{bilgedir} \end{array} \right) E\ddot{O} \right) T \right) A\ddot{O} E\ddot{O} \left(\begin{array}{c} \text{dürüştür} \end{array} \right) E\ddot{O} \right) T >$$

$$2 \left(\begin{array}{c} \left(\begin{array}{c} a \text{ wise man} \end{array} \right) \left(\begin{array}{c} \text{is honest} \end{array} \right) \end{array} \right) \left(\begin{array}{c} A\ddot{O} \quad A\ddot{O} E\ddot{O} \quad E\ddot{O} \end{array} \right) T$$

$$< T \left(A\ddot{O} \left(\begin{array}{c} \text{bilge insan} \end{array} \right) A\ddot{O} E\ddot{O} \left(\begin{array}{c} \text{dürüştür} \end{array} \right) E\ddot{O} \right) T >$$

Sıfat tamlamalarının dizim ağacıyla derin yapıda gösterimi:

Bu derin yapı yüzey yapı ilişkisini Almanca ve Türkçe dizgeleriyle verelim:

Ein fleißiger Student ist erfolgreich. (Çalışkan bir öğrenci başarılıdır.)

ein fleißiger Student (çalışkan öğrenci) : özne

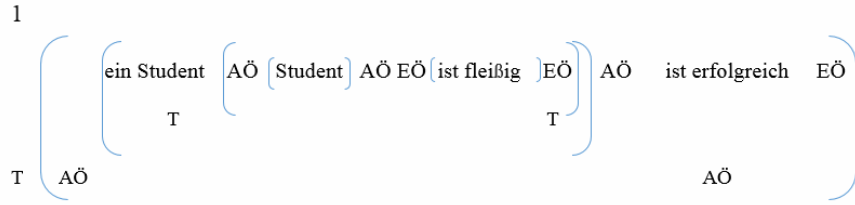
ist erfolgreich (başarılıdır: yüklem

Derin yapıda ise:

ein Student (öğrenci) : özne

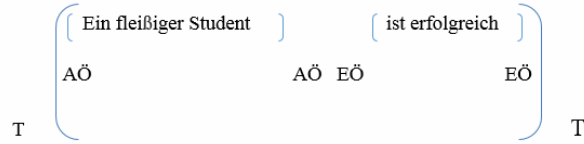
fleißig sein (çalışkan olmak) : yüklem

Der Student ist fleißig (Öğrenci çalışkandır) şeklinde bir cümle daha ortaya çıkmaktadır.

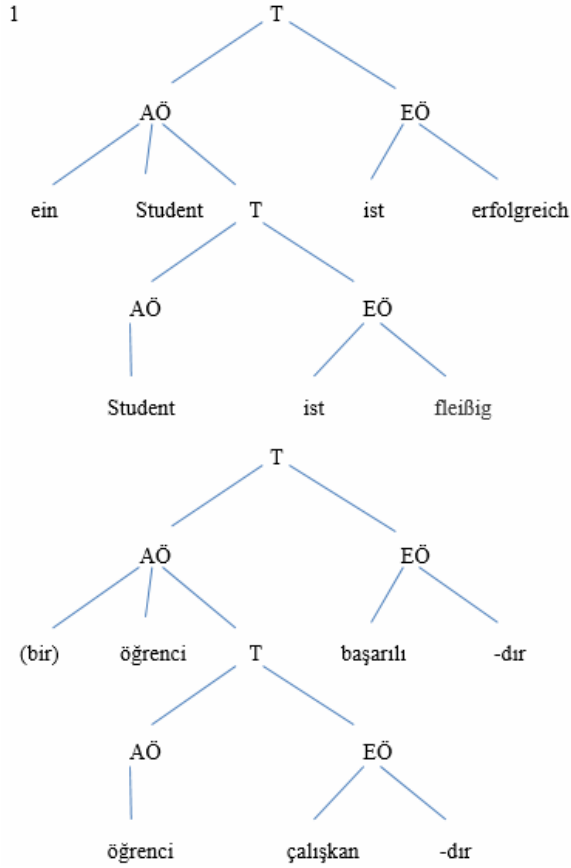
<T [AÖ (öğrenci T [AÖ (öğrenci AÖ EÖ (çalışkandır)EÖ]T) AÖ EÖ (başarılıdır)EÖ]T >

2

<T [AÖ (çalışkan öğrenci)AÖ EÖ (başarılıdır)EÖ]T >

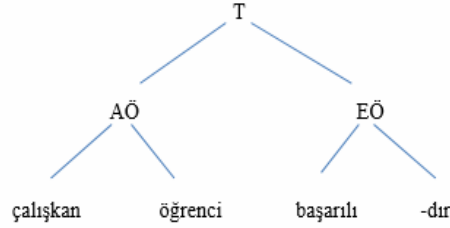
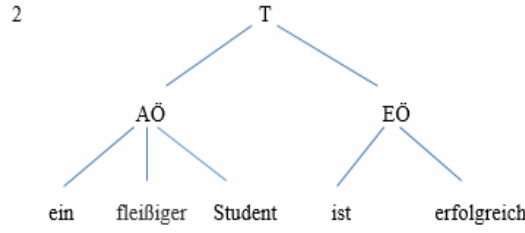
Sıfat tamlamalarının dizim ağacıyla gösterimi:
Derin Yapı

Yüzey Yapı

Sonuç

Üretici dönüşümsel dil bilgisi, yapı kavramını, derin yapı ve yüzey olmak üzere iki farklı düzlemde ele almaktadır. Derin yapı ile yüzey yapı “dilbilimsel dönüşümler” denen kurallarla birbirine bağlanır. Derin ve yüzey yapı arasındaki bağıntıyı dile getiren kurallara *dilbilgisel dönüşümler* denir. Yükleme ve niteleme gibi bağıntılar derin yapıda oluşur. İsimleştirme süreci ise yüzey yapıda oluşur. İsimleştirmeler, soyut derin yapıya dayanılarak dile getirilen dilbilgisel süreçlerdir ve bunlar derin yapıyı yansıtır. Derin yapıda çekimli fiilli isim cümleleri, dönüşümler sonucu bir temel cümle içerisinde cümlenin bir ögesi olarak görev yapan isim tamlamaları veya sıfat tamlamaları olarak yer alır.

İsim tamlamaları veya sıfat tamlamalarının derin yapıda bir yargı bildirdiğini, her ne kadar çekimli fiili yoksa da bir anlam ifade ettiklerini, bir yargı ifade ettiklerini dikkate almamız gerekir. Sıfat tamlaması olan *güzel bir ev* ifadesi alıcıda nasıl bir çağrışım uyandırır? Sanırım bu sıfat tamlaması, cümle tanımında genel hatlarıyla yer alan bir duyguyu, bir düşünceyi uyandırır; *bu evin güzel olduğu* mesajını verir ve *bu ev güzeldir* cümlesinin dönüşümüdür.

KAYNAKÇA

- Aktan, Bilal (2009). *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Bechert, Johannes ve diğerleri (1971). *Einführung in die generative Transformationsgrammatik*. 2. Auflage, München: Max Huber Verlag.
- Bilgegil, Kaya (2009). *Türkçe Dilbilgisi*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- Chomsky, Noam (2006). *Dil ve Zihin*, (Çev. Ahmet Kocaman). Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Delice, İbrahim (2012). Yapı Açısından Cümle Sorunu. *Turkish Studies*, Volume 7/3, Summer 2012, s. 871-876.
- Demir, Nurettin, Emine Yılmaz (2014). *Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Demirci, Kerim (2010). Derin Yapı ve Yüzey Yapı Kavramlarından ne Anlıyoruz?. *Turkish Studies*, Volume 5/4 Fall 2010.
- Dürscheid, Christa (2010). *Syntax Grundlagen und Theorien*, Vandenhoeck & Ruprecht.
- Gemalmaz, Efrasiyap (2010). *Türkçenin Derin Yapısı*. (Yay. Hzl. Cengiz Alyılmaz, Osman Mert). Ankara: Belen Yayıncılık.
- Gencan, Tahir Nejat (1978). *Dilbilgisi*. İstanbul: Kanaat Yayınevi.
- Göğüş, Beşir (1969). Türkçede Cümlesilerin Kuruluşu ve Temel Cümlecige Bağlanma Şekilleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten*, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Göknel, Yüksel (1976). Üretici Dönüşümlü Dil Bilgisi ve Türkçe Sözdizimi. *Türk Dili Dergisi*, C.33, S. 295, s. 263-270.
- Gülsevin, Gürer ve diğerleri (2013). *Üniversiteler İçin Türk Dili*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Jung, Walter (1980). *Grammatik der Deutschen Sprache*. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut,
- Karaağaç, Günay (2012). *Türkçenin Söz Dizimi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karahan, Leyla (1999). *Türkçede Söz Dizimi Cümle Tahlilleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özkan, Mustafa ve Veysi Sevinçli (2013). *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Sezer, Ayhan (1988). Yabancı Dil Öğretiminde Üretken Dönüşümü Dilbilgisinin Yeri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Yıl 1988, s. 3, ss. 141-151.
- Wöllstein-Leisten ve diğerleri (1997). *Deutsche Satzstruktur, Grundlage der syntaktischen Alayse*. Tübingen Stauffenburg.